

Bagadus

«Njuolggadusaide mat gieđahallet seksuála rihkkumiid
doaibmavádjit rávesolbmuid vuostá»

1	PLAKÁHTA JA NJUOLGGADUSAT	5
2	ÁLGGAHEAPMI	6
	2.1 Dieđut njuolggadusaid ja bagadusa birra	6
	2.2 Doaimbavádjit rávesolbmot	7
	2.3 Seksuála rihkkumat	8
	2.4 Áigumuš	8
	2.5 Juogadit dieđuid	9
	2.6 Njuolggadusaid dovdan	10
3	GULAHALLIT	11
	3.1 Ovddasvástideaddji	11
	3.2 Guovdilis siskkobeallásaš gulahallit bargosajis/gielddas	11
	3.3 Olggobeallásaš instánsat	12
4	HEAHTEDILLI	13
	4.1 Goas lea «heahtedilli»?	13
	4.2 Dieđihanbággu	13
	4.3 Gieđahallan	14
	4.4 Dieđiheapmi oapmahaččaide	16
	4.5 Áimmahuššan	17
	4.6 Duođašteapmi	19
	4.7 Vihkkojuvvon olmmoš	20
5	VIHKUN	23
	5.1 Mii lea «vihkun»?	23
	5.2 Dieđihanbággu	24
	5.3 Dábálaš čađahanvuohki	25
	5.4 Vihkkojuvvon olmmoš	26
	5.5 Dieđiheapmi oapmahaččaide	27
	5.6 Áimmahuššan	29
	5.7 Go leat eahpádusat gieđahallama hárrái	29
	5.8 Muite	29
6	ČUOVVOLEAPMI	30
	6.1 Vejolaš ovttasbargoguoimmit proseassas	30
	6.2 Strategalaš digaštallamat dahje strategijačoahkkin	31
	6.3 Siskkáldaš árvvoštallan	33
	6.4 Viidásat suodjaleapmi	34
	6.5 Ášši loahpaheapmi, oahpu ja rávvagiid juohkin	35

OVDASÁTNI

ČÁLII MARI TROMMALD, MÁNÁID-, NUORAID- JA BEARAŠDIREKTORÁHTA DIREKTEVRA

Doaibmavádjit olbmot leat hearffit ja mánggalágan rihkkumiidda váravuložat. Sidjiide lea várra stuorát go álbmogii muđuid, ja sidjiide lea várra stuorát go olbmuide geain lea earálágan doaibmavádjitvuolta. Jáhku mielde leat seksuála rihkkumat dábáleamos rihkkumat doaibmavádjit olbmuid vuostá. Seammás váidojuvvojit hui uhccán rihkkunáššit.

Dan geažil oačču Mánáid-, nuoraid- ja bearašdirektoráhta bargamuššan Mánáid-, dásseárvo- ja searvadahttindepartemeanttas ráhkadit njuolggadusaid dan dili giedahallama várás go vihkkjuvvojit seksuála rihkkumat doaibmavádjit rávesolbmuid vuostá.

Plakáhta, Njuolggadusat ja Bagadus, mat almmuhuvvojit Bufdira neahttasiiddus vernmotovergrep.no, oktanaga oahpahasávdnasiiguin ja fágaartihkkaliiguin, leat dehálaš reaidut maid mii garrasit rávvet gielddaid váldit atnui. Dát buorida gelbbolašvuoda dán fáttádagas gielddain ja sihkkarastá proseassaid kvalitehta sihke váidaleami ja áimmahuššama hárrái.

Dát sáhttet ankke jo leat hui mávssolaččat doaibmavádjit olbmuide danne go sin riektesihkkarvuolta sihkkarastjuvvo ja ahte sii iežaset hearffes dilis váldjuvvojit duođas ja áimmahuššjuvvojit. Čalmustahdetettiinamet dán fáttádaga mii háliidit dan ge ahte ávdnasat galget doaibmat eastadeaddjin amaset rihkkumat boahit oidnosii iežaset dárbašlaš čuovvumušaideasetguin, muhto ovddimusat amaset rihkkumat oppanassiige dahkkjuvvot ge.

Ustitlaš dearvvuođaiguin

DIREKTEVRA
MARI TROMMALD

Fágaolbmot geat leat ráhkadan njuolggadusaid ja bagadusa leat

John-Ingvard Kristiansen, Mánáid-, nuoraid- ja bearašdirektoráhta/Barne,- ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir).

Cecilie Håkonsen Sandness, Mánáid-, nuoraid- ja bearašdirektoráhta/Barne,- ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir).

Peter Zachariassen, Oslo universitehtabuohcciviesu Nevroveajuidiehtinossodat/Avdeling for Nevrohabilitering, Oslo Universitetssykehus.

Jarle Eknes, Doaibmavádjit rávesolbmuid oktiordnenráđđi/Samordningsrådet for mennesker med utviklingshemning (Stiftelsen SOR).

Trude Stenhammer, Doaibmavádjit rávesolbmuid oktiordnenráđđi/Samordningsrådet for mennesker med utviklingshemning (Stiftelsen SOR).

Bernt Barstad, St.Olava buohcciviesu Rávesolbmuid vástesaš veajudahttinbálvalus/St.Olavs hospital, Habiliteringstjenesten for voksne.

Kjersti Andersen, Askøy gielda/Askøy kommune.

Tine Brager Hynne, Vuodđudus Signo/Stiftelsen Signo.

Gerd Andreassen, Gieldasuorggi organisašuvdna/Kommunesektorens organisasjon (KS).

Hedvig Ekberg, Norgga lihttu doaibmavádjigiid várás/Norsk forbund for utviklingshemmede (NFU)

Dán barggu leat dat olbmot movtiidahtán geat leat bargan bagadusaiguin, bargovugiiguin ja njuolggadusaiguin mat leat heivehuvvon doaibmavádjit olbmuid rihkkumiidda. Erenoamáš giitosat Vuodđudusii Signo, mii lea ráhkadan gieđahallama bargovugiid maidda dát bargu erenoamážit lea vuodđuduvvon. Trollheim vekst AS lea, ovttasráđiid Bernt Barstadiin, ráhkadan gieđahallanbargovugiid ja oahpahusávdnasiid: Overgrep. Prosedyrer ved overgrep. Dát oahpahusávdnasat leat maiddái leamaš dehálaš movtiidahttingáldun dán bargui.

Njuolggadusat ja bagadus ráhkadeaddjit leat vuodđuneaset geavahan SUMO-joavkku prošektaraportta «Etablering av rutiner for forebygging, varsling og oppfølging ved overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemning» (SUMO-prosjektet) (Oslo Universitetssykehus, Sykehuset Innlandet, Helse Førde og Helse Finnmark). Dát raporta lea leamaš viiddis ja vuđolaš máhttovuodđu dan fáttádahkii ja daidda ávdnasiidda maid Bufdir dál buktá ovdan. SUMO-joavkku bargu čađahuvvui Mánáid- ja dásseárvodepartemeantta gohččuma mielde.

Veajudahttinbálvalus ja Finnmárkku fylkkamánne leat ráhkadahtán «Håndbok - Utviklingshemning og seksualitet. Forebygging og håndtere overgrep», ja Helse Sør-Øst nammasaš dearvasvuodadoaimmahaga veajudahttinbálvalusat rávesolbmuid várás leat ovttas ráhkadan gihppaga Utviklingshemning og seksuelle overgrep - forebygging og oppfølging.

Barggu lea maid Stuorrrabritánia movtiidahtán, namalassii Department of Health (DH) (2000) No Secrets: Guidance on developing and implementing multi-agency policies to protect vulnerable adults from abuse, London: DH.

Dasto maiddái Surrey County Council's Safeguarding adults multi agency procedures (2011) og Social Care Institute for Excellence (SCIE) (2011) SCIE Report 39: Protecting adults at risk: London multi-agency policy and procedures to safeguard adults from abuse lea leamaš movtiidahttingáldu.

Ávdnasiid kvalitehta sihkkarastin lea čađahuvvon mas Politiijadirektoráhta, Dearvasvuodadirektoráhta ja válljejuvvon gielddat leat leamaš mielde.

1 PLAKÁHTA

1
PLAKÁHTA

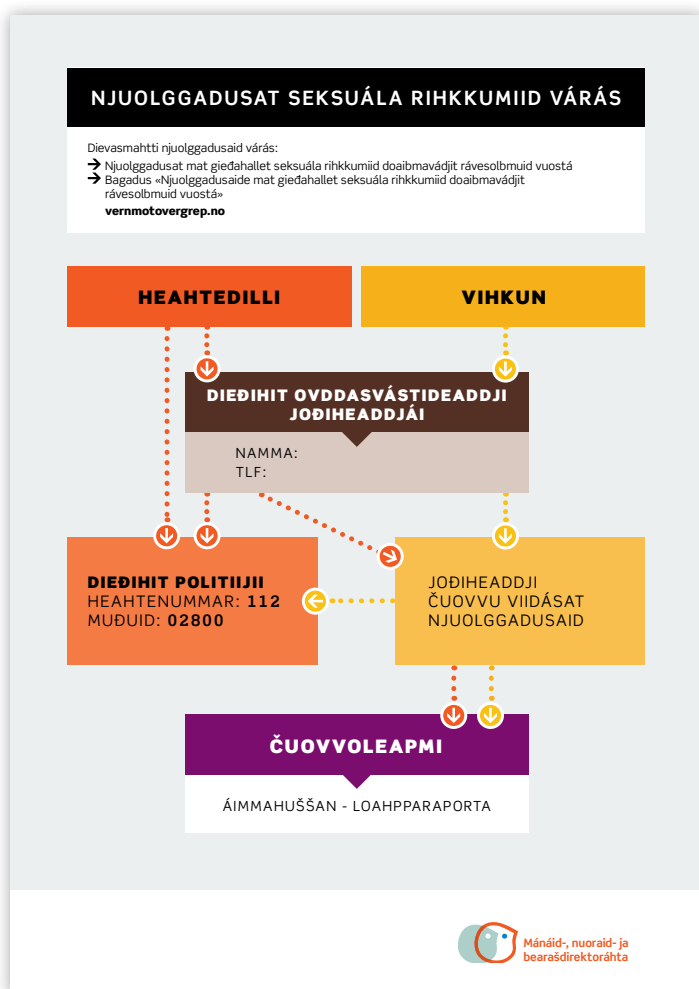
Teaksta njuolggadusain

Ávdnasat leat golmma oasis : «Plakáhta», «Njuolggadusat mat giedahallet seksuála rihkkumiid doaibmavádjit rávesolbmuid vuostá» ja «Bagadus «Njuolggadusaide mat giedahallet seksuála rihkkumiid doaibmavádjit rávesolbmuid vuostá»».

Plakáhta berre leat ovddimusas dan pearpmas mas leat njuolggadusat ja bagadus, muhto berre dasa lassin leat oidnosis kontor-, bargiid čoahkkanansaji ja hálddahusa seinniin ja sullasaš sajjin.

Plakáhta lea oktan eará ávdnasiiguin vejolaš viežžat dás: vernmotovergrep.no

Dieđut njuolggadusaid birra berrejit leat doaibmavádjit olbmuid olámuttus. Álkit logahahtti gihppaga mii addá dieđuid njuolggadusaid birra, lea vejolaš viežžat dás: vernmotovergrep.no

2

ÁLGGÁHEAPMI

2

2.1

DIEĐUT NJUOLGGADUSAID JA BAGADUSA BIRRA

Teaksta njuolggadusain

Buot vihkumat seksuála rihkkumiid hárrái leat duođalaččat ja gáibidit ahte juoga dahkkojuvvo. Danne lea min bargosadji mearridan váldit atnui dáid njuolggadusaid. Dat čilgejit maid olmmoš galgá dahkat go višku dahje diehtá ahte seksuála rihkkun lea dáhpáhuvan. Nu dat ii leat ge oahpponeavvu.

Dasa lassin berrejit buohkat čađahit oahpu seksuála rihkkumiid eastadeami ja giedahallama birra. **vernmotovergrep.no** addá eanet dieđuid.

Njuolggadusaide lea maid ráhkaduvvon bagadus. Das leat ollisteaddji dieđut, ja dat lea huksejuvvon seamma málle mielde go njuolggadusat ge.

Ovdasiiddu ja daid njuolggadussiidduid main leat gulahallamii guoski dieđut, lea vejolaš viežžat word-hámmis dás: **vernmotovergrep.no**. Gielddalogo sáhtá biddjojuvvot ovdasiidui, ja gulahallamii guoski dieđuide lea vejolaš lasihit báikkálaš namaid ja telefonnummariid.

Kapihttalii 3 Gulahallit lea mearrideaddji dehálaš álo čállit rivttes nama, telefonnummara ja eará guovdilis gulahallandieđuid. Áinnas ge gánnáha jahkásaččat čađahit bissovaš dárkkistemiid ja ođasmahttimiid.

3.1 Ovddasvástideaddji: Das berre čuožžut dan olbmo namma geas lea ovddasvástádus ođasmahttit dieđuid, ja maiddái áinnas su ge namma gean ovddasvástádus lea oahpsin dahkat njuolggadusaid. Heivet teavstta nu ahte das boahtá ovdan gean olbmos duođaid lea ovddasvástádus. Dehálaš lea maid čállit goas teaksta lea ođasmahttojuvvon.

3.2 Áššáigullelaš siskabeallálaš gulahallit siskkáldasat bargosajis / gielddas: Dát leat dehálaš dieđut. Báikkálaš dilálašvuodát mearridit mat namaid galget leat dás. Jus ovdamearkka dihtii lea čielggaduvvon geas lea ovddasvástádus gulahallat mediaiguin, de galgá su namma čuožžut dás, ja gulahallan mediaiguin čilgejuvvo dárkileappot Rolla vuolde.

3.3 Olggobeallálaš instánsat: Mii leat buktán ovdan muhtun árvalusaid, muhto dás ge leat báikkálaš erohusat das geas lea ovddasvástádus. Ovdamearkka dihtii lea muhtun gielddain iežaset rihkkunjoavku, mas sáhtá leat mánggalágan namahus. Dat olmmoš guhte lea heatedilis áigumin giedahallat rihkkuma mii lea dahkkojuvvon dahje vihkuma ahte lea rihkkunvárra, ii berre dárbbasit ohcat ođasmahttojuvvon dieđuid eará sajis. Namalassii dieđuid maid ii oppa soaitte ge leat nu álki gávdnat. Njuolggadusat fertejit leat ođasmahttojuvvon.

2.2

DOAIBMAVÁDJIT RÁVESOLBMOT

Teaksta njuolggadusain

Dát njuolggadusat galget leat mielde veahkkinn suodjaleamen rávesolbmuid geaid mii diehtit leat doaibmaváillagat dahje geaid mii navdit leat doaibmaváillagat.

Njuolggadusat sihkkarastet ahte seksuála rihkkumat dahje vejolaš seksuála rihkkumat doaibmavádjit olbmuid vuostá bures giedahallojuvvojit. Geavadis doibmet njuolggadusat maid eará ge váravuloš rávesolbmuid várás.

Eanaš das maid mii čállit njuolggadusain leat maiddá guoskevaččat mánáide ja nuoraide, muhto mii eat leat váldán mielde erenoamáš dilálašvuodaid mat gusket mánáide, eat leat váldán mielde dieđuid oapmahaččaid vuogatvuodaid birra oažžut dieđuid eat ge dieđuid mánáidsuodjalusa rolla birra.

Ráhkaduvvon sierra leat dábálaš njuolggadusat/bargovuogit mánáid várás. Geahča: Riikkalaš máhttoغوودdáš dearvasvuodabálvalusa várás: Fágalaš bargovuogit fuomášan dihtii mánáid fuolahusváilli ja seksuála rihkkumiid mánáid vuostá <http://www.kunnskapssenteret.no/nyheter/fagprosedyrer-for-%C3%A5-avdekke-omsorgssvikt-og-seksuelle-overgrep-mot-barn>

Dearvasvuodadirektoráhta: Seksuála rihkkumat mánáid vuostá. Bagadus veahkkevuogádahkii <http://helsedirektoratet.no/publikasjoner/seksuelle-overgrep-mot-barn-en-veileder-for-hjelpeapparatet/Publikasjoner/seksuelle-overgrep-mot-barn.pdf>

Miehtangelbbolašvuolta ja doaibmavádjit rávesolbmot:

Vuolggasadjji lea ahte buot rávesolbmui lea gelbbolašvuolta ieža dahkat dieđuid vuodul válljemiid mat gusket sin sihkkarvuhtii ja dasa mo sii válljejit eallit iežasat eallima. Miehtangelbbolašvuolta lea guovdilis gažaldat buot áššiin main lea sáhka rihkkumis.

Buot doaibmabijut mat álggahuvvojit ferttejit vuhtii váldit leat go olbmoss návccat válljet mo son háliidit eallit ja maid váráid vuložin son háliida leat. Miehtangelbbolašvuolta fágalaš árvoštallan berre dahkkojuvvon nu johtilit go jo vejolaš. Vejolaš lea váldit oktavuoda Veajuidahhtinbálvalusain ja dáhtut sis veahki čadáhít fágalaš árvoštallama.

Dat galgá siskkildit olbmo návccaid:

- áddet mat čuovvumušaid sáhttet leat dan dilis mas son lea
- mearridit iežas daguid mat unnidit seksuála rihkkuma vára
- ieš nu bures go vejolaš searvat prosessii mas vejolaš doaibmabijut mearriduvvojit
- áddet dieđuid mat leat áššáigullevaččat daidda mearrádusaide mat dahkkojuvvojit
- dovddahit iežas mearrádusa (jogo hállamiin, mearkagiela geavahemiin, earalágan veahkkegulahallamiin, lihastagain, geahčastagain jna.)

Miehtangelbbolašvuolta sorjá áiggis ja dilálašvuodas. Dat mearkkaša ahte olmmoš nákke dahkat muhtun mearrádusaid, muhto ii eará mearrádusaid, dihto áigemuttus. Miehtangelbbolašvuolta sáhtta nuppástuvvat áiggi mielde.

2.3

SEKSUÁLA RIHKKUMAT

Teaksta njuolggadusain

Seksuála riikkumiidda gullet seksuála riikkomeahttunvuoda rumašlaš ja/dahje psyhkalaš riikkumat.

Muhtumin lea eahpitkeahttá sáhka riikkumis, ja muhtumin fas lea eahpádus. Čuovo njuolggadusaid vel dalle ge leat eahpádusas.

Riikkun mearkkaša ahte olmmoš riikku nuppi olbmo vuoigatvuođaid.

Seksuála riikkun mearkkaša juohkelágan seksuála dagu gean nu ge vuostá gii ii miedit dasa dahje geas eai leat návccat miehtat dasa, mii mielddisbuktá subjektii valaš unohisvuoda, bákčasa, balu dahje eará riikkundovddu. Danne seksuála riikkumiin oaivvilduvvo fillet dahje bágget nuppi olbmui seksualitehta maid son ii háliit, dahje masa sus iežas doaibmavádjitvuoda geažil ii leat vejolašvuohta miehtat. Dakkár riikkumat sáhttet ránggáštuvvot ránggáštuslága vuodul, mii maiddáid definere seksuála riikkumiid dan ektui man groavis riikkun lea (Ránggáštuslága kapihttal 19). Unnimus riikkumat leat porno čájeheapmi olbmui gii ii mieđa dasa dahje olbmui gii ii leat vel deavdán 18 jagi dahje vuolledábiid čájeheapmi. Dasto bohtet "guldaleapmi"/ njávkadeapmi, ja bahámus riikkumat leat cihpa, suorpmat dahje eará áđaid hoigan nuppi olbmo njálbmái, cinnái dahje bahtaráigái. Ránggáštusláhka riikkojuvvo go gii ge čadaha seksuála dagu nuppi olbmui gii dasa ii leat miehtan, ja čuohcá sutnje gii sániiguin dahje daguiguin čájeha seksuálalaččat riikku láhttema dahje fasttes láhttema almmolaš báikkis, daid olbmuid searvvis dahje sidjiide geat eai leat miehtan dasa, dahje 16 jagi vuolláasaš mánáid searvvis dahje sidjiide ja vel alcces ávkin geavaha vaikke man ahkásaš olbmo psyhkalaš doaibmavádjitvuoda. Láhka guoská maid seksuála dahkui maid olmmoš nuppi olbmos alcces bágge iežas virggi, nuppi olbmo sorjávašvuođa dahe nuppi olbmo luohttámuša boasttugeavahemiin.

Ránggáštuslága kapihttala 19 paragrafa 193 nuppi lađđasis lea aiddostahttojuvvon ahte "son guhte alcces dahje nuppi olbmui skáhppo seksuála návddašeami geavahettiinis ávkin olbmo psyhkalaš gillámuša dahje psyhkalaš doaibmavádjitvuoda, sáhtta ránggáštuvvot gitta vida jahkái čohkkát giddagasas".

Dás gávnnat daid lágaid main lobihis seksuála riikkumat definerejuvvojit:
<http://www.lovdato.no/all/tl-19020522-010-023.html>

2.4

ÁIGUMUŠ

Teaksta njuolggadusain

Njuolggadusat galget sihkkarastit ahte son geasa seksuála riikkun lea čuohcán, fuolahuvvo ja čuovvoluvvo buriin vugiin.

Go don bargin fuomášat vejolaš riikkumiid, de dus lea alddát ovddasvástádus dan dieđihit viidáseappot.

Dat galget maiddáid sihkkarastit ahte bargit geat vihkot dahje gullet vihkkojuvvon riikkuma birra, ožžot veahki ášši dohkálaččat giedahallat.

Ulbmil njuolggadusaiguin lea sihkkarastit ahte dieđiheami várás leat buorit bargovuogit. Sihkkarastojuvvot galgá ahte sihke son guhte lea gillán rihkkuma ja son guhte lea addán dieđu rihkkuma birra áimmahuššojuvvoba. Njuolggadusat galget maid váikkuhit dasa ahte fáttádat eambo čalmustahttojuvvo ja dan birra lassána gelbbolašvuhta, ja ahte nu lea vejolaš eastadit rihkkumiid.

2.5

JUOGADIT DIEĐUID

Teaksta njuolggadusain

Dehálaš lea ráddjet daid olbmuid logu, geat ožžot dieđuid rihkkuma birra. Seammás lea dehálaš juogadit dieđuid vai lea vejolaš bissehit rihkkumiid eará arenain dahje eará olbmuid vuostá. Ovddasvástideaddji jodiheaddji bargamuš lea árvoštallat mat dieđuid galget juhkkovuvot, ja geat dat galget daid oažžut, ja vel geat dat galget juohkit daid, vejolaččat ovttrasáđiid politiijain. Bargiin lea jávohisvuodabággu daid dieđuid ektui maid sii ožžot áššis.

Olbmo rihkkomeahttunvuoda vuhtii váldin lea vuodđudeaddji ehtalaš norbma mii gusto buot dearvasvuoda- ja fuollabálvalusaide. Dat mearkkaša ovdamearka dihtii ahte divššohasat ja olbmot galget suodjaluvvot nu ahte dieđut sin persuvnnalaš ja dearvasvuodalaš dilálašvuodaid birra hehttejuvvojit viidáneames ja ahte buohkain geat fálet dearvasvuoda- ja fuollabálvalusaid lea jávohisvuodabággu dakkár dilálašvuodaid birra.

Spiehkasteapmi jávohisvuodabákkus

Olbmo rihkkomeahttunvuoda vuhtiiváldin sáhtá muhtumin šaddat vuostálagaid eará dehálaš eastagiiguin/vuhtiiváldimiiguin, nugo earret eará olbmo eallimiin ja dearvasvuodain. Dakkár diliid várás leat spiehkastagat jávohisvuodabákkus. Muhtun oktavuodain lea dearvasvuodabargiin geatnegasvuhta addit divššohas- ja persuvdnadieđuid maid jávohisvuodabággu muđuid gieldá addimis, earret eará politiijii, heahteetáhtaide ja mánáidsuodjalusbálvalussii.

Deháleamos lánkanjuolggadusat mat suodjalit dieđuid gilvojuvomis ja mat sisttisetdolle dearvasvuodabargiid jávohisvuodabákku, leat gávdnamis divššohas- ja geavaheaddjivoigatvuodálagas ja dearvasvuodabargiidlagas. Maiddái dearvasvuodaregisttarlagas, hálddašanlagas ja bálvaluslagain leat njuolggadusat jávohisvuodabákku birra.

Buohkain lea dábálaš geatnegasvuhta geahččalit hehttet dihto bahás rihkkumiid dili váidimiin dahje dili earálagan eastademiin, gč. ránggáštuslága § 139. Dát eastadangeatnegasvuhta lea gievrat go lágain mearriduvvon jávohisvuodabággu. Rihkkumat maidda dat gusto leat earret eará veagalváldin, mánáid seksuála rihkkun, biebmománáid dahje skeanjamánáid seksuála rihkkun, dahje dakkár 18 jagi vuollásaš máná seksuála rihkkun gii lea su fuolaheamis, válddis dahje bearráigeahčus, ja vel mánáid ja rávesolbmuid veagalváldin, bahás rumašvahahttin ja goddin.

Dát eastadangeatnegasvuhta gusto dušše fal dallego lea luohtehahtti diehtu ahte dakkár rihkkun lea dáhpáhuvvamin, dahje vurdojuvvo dáhpáhuvvat. Jus rihkkun jo lea dáhpáhuvvan, de lea dušše geatnegasvuhta váidit rihkkuma politiijii jus váidin sáhtá hehttet odđa bahás rihkkumiid.

2.6

NJUOLGGADUSAID DOVDAN

Teaksta njuolggadusain

Buot bargit galget diehtit gos dat pearbma lea mas njuolggadusat álo leat, ja sii galget dovdat daid sisdoalu.

Plakáhta njuolggadusaid birra galgá leat oidnosis kontor-, bargiid čoahkkanansaji ja hálldahusa seinniin ja sullasaš sajiin.

Dehálaš lea ahte pearbma mas leat njuolggadusat, lea álki gávdnat dannego dalle lea vejolaš sihkkarastit buori proseassa seksuála rihkkumiid giedahallamis.

Dasto lea mearrideaddji dehálaš ahte bargit dan lassin ožžot oahpahusa mo lea vejolaš eastadit, dovdát ja giedahallat rihkkumiid.

Rihkkun ja rihkkuma giedahallan leat fáddát mat berrejit čalmmustahttojuvvot dihto áiggiid.

Dás www.vernmotovergrep.no gávnnat e-oahpahuskurssaid, girjiid ja eará diehtujuohkinávdnasiid evttohusaid fáttá birra.

3

GULAHALLIT

3

GULAHALLIT

Go lea áigumuš giedahallat rihkkumiid ja vihkkojuvvon rihkkumiid, de lea dehálaš ahte njuolggadusain leat ođasmahttojuvvon dieđut das geainna heive váldit oktavuohhta. Dárbu ii galgga leat ohcat telefonnummara ja fertet čielggadit gii lea rivttes instánsa. Danne njuolggadusat álo fertejit leat ođasmahttojuvvon.

3.1

OVDDASVÁSTIDEADDJI

Teaksta njuolggadusain

Ovddasvástideaddji jodiheaddjis lea ovddasvástádus bearráigeahččat ahte buohkat dovdet njuolggadusaid, ja ahte dárbbášlaš doaimmat álggahuvvojit go rihkkun vihkkojuvvo.

Ovddasvástideaddji jodiheaddji galgá bearráigeahččat ahte gulahallandieđut leat ođasmahttojuvvon.

Namma	Vuolláičála	Beaivi

Gii ovddasvástideaddji jodiheaddji lea, sáhtta molsašuddat. Válđoášši lea ahte ferte leat áibbas čielggas geas dat ovddasvástádus lea mii lea válđdahalloyuvvon dás bajábealde. Njuolggadusain ferte leat su namma, beaivi ja vuolláičála.

Ovddasvástideaddji jodiheaddji galgá fuolahit ahte bargit ožžot doarvái oahpahusa njuolggadusaid ja bagadusa birra.

3.2

GUOVDILIS SISKKOBEALLÁSAŠ GULAHALLIT BARGOSAJIS/GIELDDAS

Teaksta njuolggadusain

Namma	Rolla/virgi	Telefonnummar / gulahallandieđut

Bajimus jodiheaddji ja eará áššáigullelaš olbmot geain lea ovddasvástádus bargosajis / gielddas

Dás galget leat olbmuid ođasmahttojuvvon namat, sin rollat, telefonnummarat ja eará gulahallandieđut.

3.3 OLGGOBEALLÁSAŠ INSTÁNSSAT

Teaksta njuolggadusain

Namma	Rolla/virgi organisašuvnnas	Telefonnummar / gulahallandieđut
Politiija heahthenummar		
Politiija		
Doavtterrávtta heahthenummar		
Doavtterrávtta		
Stáhta Mánáidviessu		
Eagalváldojuvvon olbmuid vuostáiváldin		
Heahteguovddáš		
Inseastaguovddáš		
Dearvasvuodadoaimmahagaid veajudahttinbálvalus		

Dát leat daid olggobeallásaš instánssaid ovdamearkkat maiguin sáhtta leat dárbu váldit oktavuoda heahtediliid dahje vihkkjuvvon rihkkumiid oktavuodas.

Dehálaš lea ahte dát gulahallandieđut dađistaga ođasmahttojuvvojit. Erenoamážit lea dárbu fuolahit ahte telefonnummarat álo leat ođasmahttojuvvon. Unnimusat oktii jagis lea dárbu dárkkistit ain go áigejuovdilis telefonnummarat leat geavahasas.

4

HEAHTEDILLI

4

4.1

GOAS LEA «HEAHTEDILLI»?

Teaksta njuolggadusain

Mii leat válljen defineret guovttelágan heahtedili: «Heahtedili easkabáliid rihkkumis» ja «Heahtedilli geardunvárain».

«Heahtedilli easkabáliid rihkkumis» sáhtta leat dat go olmmoš šaddá vihtanin dasa ahte seksuála rihkkun dáhpáhuvvá. Nubbi ovdamearka lea dat go olmmoš muitala seksuála rihkkuma birra, dahje go gillájeaddji rupmašis leat mearkkat das ahte son easkka lea gillán seksuála rihkkuma.

«Heahtedilli geardunvárain» lea go gii ge vávjá, dahje diediha rihkkuma mii vel sáhtta ge leat dáhpáhuvvun muhtun áiggi das ovdal, ja go gillájeaddji lea bidjamin iežas dakkár dillái mas lea hui stuorra várra ahte son fas illástuvvo. Ovdamearkan lea vejolaš govahallat ahte beassabehtet diehtit dáhpáhusa birra mii dáhpáhuvai mannan geasi, bearraša luopmobáikkis, ja dan birra ahte vihkkjuvvon olmmoš lea doppe okta ránnjái. Rihkkjuvvon olmmoš lea fas mannamin seamma báikái guovtti beavvi geahčen. lešáddis ii leat dat heahtedilli easkabáliid rihkkumis, muhto geardunvárra sáhtta jáhkkimis leat hui stuoris. Dalle lea dárbu ášši giedahallat nu ahte odđa rihkkumiid geardun eastaduvvošii.

Heahtedilli easkabáliid rihkkumis:

Čielga heahtediliid lea viehka álki fuomášit. Dat leat dakkár dilis main don leat vihtan rihkkumii, dahje rihkkunsajis leat biologalaš vuotáldagat dahje main rihkkun easkabáliid lea dahkkjuvvon.

Ovdamearka:

Kari lea idjavávttas searválas ásodagaid visttis, ja fuomáša ahte muhtun ásodaga uksa lea rabas, son gullá čieruma oadđinlanjas ja gávdná Trude seanggas čierumin ja measta álás, gaikkoduvvon t-báidi vel badjelis.

Heahtedilli geardunvárain:

Nuppelágan heahtedilit, main lea diedihuvvon/duođaštuvvon rihkkun, leat dakkárat main rihkkun lea dáhpáhuvvun gieskat dahje muhtun áiggi ovdalis, muhto main árvvoštallojuvvo leat stuorra geardduhanvárra.

Ovdamearka:

Muhtun olmmoš lea illá vuolgit galledit iežas eagi gean guossis son ii leat leamaš jahkebeallái. Hálešteamis suinna boahtá ovdan ahte su eahki lea su rihkkon seksuálalaččat ja ballu lea ahte dat fas dáhpáhuvvá boahhte háve go son boahtá eagi lusa, ja son galggašii dohko vuolgit ihttin.

4.2

DIEDIHANBÁGGU

Teaksta njuolggadusain

Go bargi boahtá diehtit seksuála rihkkuma birra, de lea son geatnegas dan birra dakkaviđe diedihit ovdasvástideaddji jodiheadjái.

Jávohisvuodabággu gusto dás ge. Geahča kapihtala 2.5.

Ovdasvástideaddji jodiheadjái galgá oazžut dieđu leš dal barggus vai ii.

4.3

GIEDAHALLAN

Teaksta njuolggadusain

Heahtedilli easkabáiid rihkkumis

- Galggat dieđihit ovddasvástideaddji jodiheddjái nu johtilit go vejolaš.
 - Ovddasvástideaddji jodiheddji galgá dieđihit politiiji. Jus ii leat vejolaš oažžut oktavuoda dahje ii heive váldit oktavuoda lagamus jodiheddjiin dakkavide, de váldde oktavuoda bajit dási jodiheddjiin dahje politiijain.
- Ovttrasráđiid politiijain galgá gillájeaddji lágiduvvot veagalvádojuvvon olbmuid vuostáiváldimii/ doavtteriskadeapmái.
- Dan botta go leat vuordimin politiija boahit, de
 - Geahča bearrái ahte gillájeaddji ii basat ja ahte eai jávkagoađe eará vuhtáldagat maid politiija galgá iskat.
 - Galggat sihkkarastit rihkkunbáikki dan botta go leat vuordimin politiija, earret eará galggat lohkkadit vejolaš rihkkunbáikki uvssaid ja bures giddet dan glásaid.
 - Geahča bearrái ahte biktasat ja gávnnit eai bassojuvvo. Jus lea dárbu sihkkarastit vuhtáldagaid rájadettiin biktasiid main sáhttet leat DNA-vuhtáldagat (čolga, siepman, vuovttat jna.), de dat galget áinnas ráddjojuvvot bábirseahkaide.
 - Rája lohka duohkáid dokumeanttaid ja biergasiid mat sáhttet leat áššáiguoskevaččat.
- Galggat čállit buot mii lea dáhpáhuvan.
 - Čále beaivvi, gos dáhpáhus lei, gii lei das, sánis sátnái mii daddjojuvvui, dárkilis čilgehusaid dárkomiid vuodul, notáhta čállu nama.
- Daja gillájeaddjái ahte don áiggit su veahkehit.
 - Ale lohpiit ahte it áiggo mitalit geasa ge. Mital ahte don fertet mitalit dáhpáhusa birra viidáseappot.
- It galgga dagahit iežat dakkár dillái ahte šattat njunnálagaid vihkkjuvvon rihkkuin. Earret eará dannego son ii galgga beassat billistit duođastusaid dahje váikkuhit vihtaniid.
- Politiija bargamušat gullet politiiji.
- Bargosadji galgá ášši váidit politiiji.
- Fuomáš fal ahte lea vuoigatvuohta oažžut dihto olbmo politiijas geain lea vejolaš doallat oktavuoha.

Bargovuohki viidáseappot sáhtta rievddadit veaháš dan mielde gii dat lea vihkkjuvvon, ja ášši eará beliid geažil. Dat lea čilgejuvvon dárkileappot vuolábealde.

Heahtedilli geardunvárain

Dás fertebehtet buot ovddimusat bearráigeahččat mo lea dárbu eastadit geardunvára. Dat sáhtta mearkkašit ahte bissehuvvo plánejuvvon mátki dan báikái/arenai mas vihkkjuvvo várra ahte odđa riikkumat dáhpáhuvet. Dahje dat sáhtta mearkkašit ahte bissehuvvo plánejuvvon mátki dohko gos navdojuvvo ahte gillájeaddji sáhtta deaivat vihkkjuvvon riikkku. Viidáseappot dat sáhtta mearkkašit ahte dii addibehtet eanet geasuheadji fálddaga gillájeaddjái go dan mátkki mii jo lea fállujuvvon. Dehálaš lea garvit dakkár dili mas lea ohpit riikkunvára.

Dasto fertebehtet giedahallat riikkuma, jogo heahtedillin dan čilgehusa mielde mii lea addojuvvon bajábealde, dahje vihkumin nu mo čilgejuvvo manjeleappos 5. kapihttalas.

Mánnga láhkai lea vejolaš dili váidit – mii lea "eanemus riehta" vuohki lea dilis gitta: Ankke lea dárbašlaš ahte politijja ja áššáskuhtineiseváldi lea ožžon dan dieđu ahte riikkjuvvon olmmoš lea doaibmavádjit, ja ahte dan ferte vuhtii váldit lágidettiin vihtančilgehusa/duopmárjearahallama.

- 1. Gillájeaddji váidá ieš** – vejolaččat ovttas oapmahaččain/fuolaheddjiin.
- 2. Váidojuvvo gillájeaddji namas.** Dakkár dáhpáhusain čállojuvvo váidda gillájeaddji namas, ja váidda oktan gillájeaddji olbmo čálalaš miehtamiin lágiduvvo áššáskuhtineiseváldái.
- 3. Váidojuvvo almmá gillájeaddji miehtama haga.** Sáhttet leat dakkár dáhpáhusat main gillájeaddji ii háliit ahte dili váidojuvvo, ja dan lea vejolaš dattetge válljet váidit. Dasa sáhttet leat eanet sivat.

Dakkár váidinválljen sáhtta čadahuvvot dan balu geažil ahte riikkku sáhtta fas riikkut gillájeaddji dahje eará olbmuid, dahje ahte riikkumat árvvoštallojuvvojit nu bahán ahte sihkkareamos lea gillájeaddjái ahte riikkumat váidojuvvojit.

Raporta giedahallama vuosttamuš muttus

Čále beaivvi, gos dáhpáhuvai, gii lei das, sánis sátnái mii daddjuvuvui, dárkomiid dárkilis čilgehusaid, notáhta čállí nama jna.

Go leat dieđut vihkuma ja dahkkjuvvon riikkuma birra, de lea dehálaš čohkket ja čállit čuovvovaš dieđuid mat leat ávkkálaččat politijji ja organisašuvvna iežas viidásat áššegiedahallamii. 4.6 Duodašteapmi nammasaš oasis gávnnat ollisteaddji logahallama das mii berre leat mielde dakkár raporttas.

4.4 DIEÐIHEAPMI OAPMAHAČČAIDE

Teaksta njuolggadusain

Čielggat suinna guhte lea gillán riikkuma háliida go son ahte oapmahaččaide dieđihuvvo áššis dahje mo son háliida ahte oapmahaččaide dieđihuvvo. Eanaš dáhpáhusain lea lunddolaš ahte oapmahaččat ožžot dieđuid áššis. Dakkár áššiin main muhtun olmmoš gillájeaddji bearrašis sáhtta leat vihkkjuvvon, de dieđihuvvo oapmahaččaide manjágo gažaldagat leat čielggaduvvon politiijain.

Dán lea dárbu árvvoštallat ovdalgo mearriduvvo goas ja mo oapmahaččat galget oažžut dieđuid ja galget go oppanassiige oažžut dieđuid.

Dán proseassas oapmahaččaid rolla dehálašvuohta ii galgga unniduvvot. Oapmahaččat sáhttet leat mearehis buorin doarjan gillájeaddjái vejolaš medisiinnalaš iskkadallamiin, politiija/Mánáidviesu dutkamiin ja anjke dáhpáhusaid seatnadeamis.

Dan muddui go lea vejolaš, ja go lea heivvolaš gillájeaddjái, de berrejit oapmahaččat/hovdejeaddji beassat leat mielde proseassain main mearriduvvo mat doaibmabijut galget álggahuvvot.

Siva manne válljejuvvo dáhttut (dahje ii dáhttut) oapmahaččaid leat mielde, ferte ášši oktiiheiveheaddji duodaštit.

Lagamus oapmahaččat

Divššohas- ja geavaheaddjivuoigatvuođalahka: §1-3 B: Son lea dat olmmoš gean divššohas dieđiha iežas lagamus oapmahaččan. Jus son ii sáhte dovddahit dan, de lea son dat olmmoš geas lea eanemus bissovaš ja oktilis oktavuoha divššohasain, dán vuorroortnega mielde:

náittosguoibmi, registrerejuvvon guoibmi, olbmot geat ellet náittosdili sullasaš dahje guoibmevuođa sullasaš ovttasorundilis divššohasain, ollesahkásaš mánát, váhnemat dahje earát geain lea váhnenovddasvástádus, ollesahkásaš oappát ja vieljat, áhkut ja ádját, eará bearašlahnut geain lea lagas oktavuoha divššohasain ja hovdejeaddji.

Oapmahaččaid vuoigatvuohta oažžut dieđuid

Divššohas- ja geavaheaddjivuoigatvuođalága vuodul lea oapmahaččain vuoigatvuohta oažžut dieđuid go doaibmavádjit divššohas ii nákke fuolahit iežas beroštumiid.

Jus lea nammaduvvon hovdejeaddji persovnnalaš suorgái, de lea sus vuoigatvuohta oažžut dieđuid. Jus dan olmos geas lea hovdejeaddji lea miehtangelbbolašvuohta ja gii lea vuostá addimis dieđuid hovdejeaddjái, de eai berre dieđut addojuvvot.

Jávohisvuođabággu

Divššohasaid ja geavaheddjiid riikkomeahtunvuođa gáhtten lea vuoddeaddji ehtalaš norbma mii gusto buot dearvasvuođa- ja fuollabálvalusaide. Dat mearkkaša earret eará ahte divššohasain ja geavaheddjiin lea dakkár suodjalus ahte sin persovnnalaš ja dearvasvuhtii guoski dieđut eai galgga gilvojuvvot dárbašmeahttumit. Vuoddonjuolggadus lea ahte buohkain geat addet dearvasvuođa- ja fuollabálvalusaide, lea jávohisvuođabággu dáid diliid hárrái. Dán jávohisvuođabákku stivrejit sierranas

lágaid njuolggadusat dan mielde fállujuvvojit go dearvasvuodabálvalusat vai fuollabálvalusat. Njuolggadusat jávohisvuodabákku birra leat divššohas- ja geavaheaddjivoigatvuodálágas, hálddašanlágas, dearvasvuodabargiidlágas, dearvasvuodaregistarlágas ja bálvaluslágain.

Goas lea vejolaš rihkkut jávohisvuodabákku

Juohkehaš sáhtttá miehtat dasa ahte dieđut addujuvvojit ovdamearkka dihtii oapmahaččaide, eará almmolaš instánsaide, psykologii, doaktárii jna. Dehálaš lea árvvoštallat lea go olbmos miehtangelbbolašvuhta. Dat mearkkaša ahte lea dárbu árvvoštallat leat go olbmos návccat áddet maid miehtat dahje ii miehtat mearkkaša.

Jus lea nammaduvvot hovdejeaddji persuvnnalaš suorgái, de sáhtttá hovdejeaddji dan olbmo namas geas lea sáhka, miehtat dasa ahte jávohisvuodabágggu rihkkojuvvo. Dát lea vejolaš dušše fal dallego olbmos alddis ii leat miehtangelbbolašvuhta.

Dearvasvuodabargiidláhka addá dearvasvuodabargiide ja fuollabargiide vuoigatvuoda addit dieđuid. Láhka addá vejolašvuoda addit dieđuid viidáseappot go hui dehálaš priváhta ja almmolaš beroštumiid geažil lea riehta addit dieđuid viidáseappot. Bargit fertejit áigeovuodilis dili erenoamážit árvvoštallat mearridan dihtii leat go eavttut ollašuttuovvun.

4.5

ÁIMMAHUŠŠAN

Teaksta njuolggadusain

Ovddasvástideaddji jođiheaddjis lea ovddasvástádus das ahte gillájeaddji áimmahuššojuvvo ja su dilli čuovvoluvvo beroškeahttá das váidojuvvo go ášši vai ii.

Dieđit sidjiide geat dárbbasit oažžut dieđuid dan birra nu ahte lea vejolaš áimmahuššat olbmo.

Ovddasvástideaddji jođiheaddji ferte farggamusat ságaškuššat áššáskuhtineiseváldiin das lea go dárbu mearridit galledan- ja oktavuodagildosa dan boddii go ášši dutkojuvvo.

Gillájeaddjis/oapmahaččain lea maid vuoigatvuhta oažžut veahkkeadvokáhta.

Jus sus ii leat hovdejeaddji, dahje jus hovdejeaddji lea bealálaš, de lea vejolaš sutnje nammadit gaskaboddasaš sadjásašhovdejeaddji.

Jus son guhte lea vihkkujuvvo, lea eará doaibmavádjit olmmoš, de ferte bargosadji maiddái árvvoštallat lea go dárbu dán ge olbmo áimmahuššat ja čuovvolit.

Dehálaš lea muitit dajaldaga «need to know and nice to know» mearkkašumi. Ságat jorragohtet fargga rihkkunáššiid oktavuodas. Dehálaš lea juohkit dieđuid «need to know» vuodul, ovddimusat gillájeaddji suodjaleami dihtii, muhto maiddái dutkama dihtii.

Lágaid jávohisvuodabákku ja dieđuid juohkima birra ferte gielda/organisašuvdna bures dovdat. Dehálaš lea ahte giedahallan sihkkarastujuvvo fágalaččat, ja ahte ášši giedahallojuvvo johtilit. Dieđut eai galgga juogaduvvot eanebuidda go lea dárbu. Dárbu lea vuhtii váldit gillájeaddji, ja ášši dutkama.

Vuoigatvuoda oažžut veahkkeadvokáhta lea celkojuvvo Lágas mii giedahallá proseassa ránggáštusáššiin (Ránggáštusproseassalágas), § 107 a. Eanet vuoigatvuoda birra oažžut veahkkeadvokáhta sáhtát lohkat POD prentosis 2011/7 B https://www.politi.no/vedlegg/rapport/Vedlegg_1479.pdf

Mearrádusat maid ovddasvástideaddji jodiheaddji (dahje rihkkunjoavku) ferte dahkat nu fargga go vejolaš:

- Mearrit gii berre ságastit gillájeddiin (jus dat ii jo leš dahkkojuvvon) ja mo dat galgá duodaštuvvot.
- Jus leš vejolaš, de leahkki guovttá das. Dát ii galgga šaddat dego vihtana jearahallan. Jeara rabas jearaldagaid, main čalmmustat gillájeaddji olbmo dárbbuid.
- Mearrit gii galgá sihkarastit ahte gillájeaddji sáhtta leat mielde olles proseassas, dan muddui go son háliida, ja sus leat návccat ja veadju dasa. Govvit sániiguin mo lea vejolaš juksat ulbmila.
- Čielggat gii galgá veahkehit gillájeaddji miehtá dutkama, nu ahte su dárbu oažžut doarjaga, ovdamearkka dihtii dutkama oktavuodas, duhtaduvvo.
- Mearrit geas lea ovddasvástádus fuolahit gillájeaddji sihkarvuoda.
- Jus olbmo miehtangelbbolašvuhta ii leat čielggaduvvon, de lea dárbu gaskaboddasaččat gávnnahit miehtangelbbolašvuoda dási. Duodaš dán mearrádusa vuodu.
- Jus olbmo miehtangelbbolašvuhta lea čielgasit ráddjejuvvon, de mearrit gii buoremusat sáhtta fuolahit gillájeaddji beroštumiid miehtá proseassa.
- Válde čielgasa das dárbbasa go son eanet rávvema, doarjaga, veahki dahje dearvasvuodabálvalusaid go son jo oažžu.
- Válde čielgasa das dárbbasa go son heivehuvvon gulahallama.
- Válde čielgasa das lea go dárbu fuolahit sus diliid mat čatnasit sohkaheallái, čearddalašvuhtii, seksuála sodjui dahje doaibmavádjitvuhtii.
- Válde čielgasa das gii galgá dieđihit gillájeaddjái mii áššis dáhpáhuvvá ja mat dieđuid galget addojuvvot sutnje.
- Go gillájeaddjis lea miehtangelbbolašvuhta dán gažaldagain, de fuolat ahte su sávaldat oažžut dieđuid ollašuthtojuvvo, jus hui dehálaš ákkat eai cakka dan.
- Jus lea sivva ballat ahte vihkkujuvvon olmmoš geahččala váldit oktavuoda gillájeddiin, de lea vejolaš gáibidit ahte mearriduvvo oktavuoda- ja galledangiielddus, ja dan galgá gáibidit áššáskuhtineiseválddis mii čađaha dan.

4.6

DUOĐAŠTEAPMI

Teaksta njuolggadusain

Buot mii dáhpáhuvvá, dahkkojuvvo ja daddjojuvvo, galgá duođaštuvvot. Geahča dárkilit bearrái ahte don čálát bealátkeahtesvuodain, ale ge cuiggot morálii.

Bargin don it galgga čadahit dutkama, dušše fal čohkket áššáiiguollelaš dieđuid dassážiigo politiija váldá badjelasas ášši.

Hui dehálaš lea ahte raporta vihkuma birra (dahje dahkkojuvvon rihkkuma birra) čállojuvvo dalán go dieđut leat bohtán ovdan. Dát duođaštus ferte dasto vurkejuvvo sihkkaris sadjái, danne go dat earret eará sáhttá geavahuvvot duođaštussan manjá vejolaš diggeáššis.

Dokumeanta ferte nu dárkilit go vejolaččat čájehit maid áššeasálaš olbmot leat dadjan ja dahkan, namalassii gillájeaddji, vejolaš rihkolaš ja vejolaš vihtanat.

Raporta galgá vuodđuduvvot duohtadieđuide. Jus das leat oasis mat siskkildit du árvvoštallamiid dahje oainnuid, de dat diehtu galgá bohtit čielgasit ovdan. Jus das leat dieđut maid eará olbmot leat addán, de ferte bohtit čielgasit ovdan gii dahje geat sii leat.

ČOHKKE JA ČÁLE ČUOVVOVAŠ DIEĐUID (Sáhttá čáliuvvot mielddusin)

Čále dušše konkreta dieđuid. Njuike daid čuoggáid badjel main dus lea eahpádus.

- **DIEĐUT GILLÁJEADDJI BIRRA:**
 - Namma, riegádanbeaivi, sohkahealli ja ahki
 - Čujuhus ja telefonnummar
 - Vejolaš náittosguoimmi dahje ovttasorru namma
 - Gillájeaddji veahkkedárbbut, ovdamearkka dihtii gulahallamiid
 - Oapmahačča(id) ja vejolaš hovdejeaddji namma
 - Diehtá go gillájeaddji ahte giedahallandoaimmat leat álggahuvvon – jus ii: čilge siva
 - Gillájeaddji miehtangelbbolašvuhta. Lea go gillájeaddjis miehtangelbbolašvuhta vai berre go dat árvvoštallojuvvo? Geahča oasi 2.2.
- **DIEĐUT RIHKKUMA BIRRA**
 - Mo ja goas vihkun dieđihuvvui?
 - Goas ja gos čuoččuhuvvon rihkkun galgá leat dahkkojuvvon?
 - Duohtadieđuid válddahallan rihkkuma birra
 - Mo gillájeaddji govvida rihkkuma?
 - Leat go dieđut vejolaš vihtaniid birra ja mo sáhtáši singuin oktavuoda oažžut?
 - Lea go odđá rihkkumiid várra gillájeaddji dahje earáid vuostá?
- **DIEĐUT RIHKKU BIRRA** (jus diehtit gii son lea)
 - Namma, ahki ja sohkahealli
 - Mii gaskavuodaid lea sus gillájeaddjái?
 - Leaba go gillájeaddji ja rihkku ránnját searválas ásodagaid visttis/lahkalas visttiin?
 - Bargaba go seamma bargosajis (vai vázziba go skuvlla ovttas vai lea go sudnos sullasaš oktavuoha?

- Lea go rihkku bissovaš virggis vai eaktodáhtolaš bargi?
- Mii virggiid/rollaid lea rihkkus?
- Man organisašuvnnas bargá rihkku?
- Sáhtttá go leat várra ahte seamma rihkku dahká rihkkumiid eará olbmuid vuostá?

- **LEAT GO DALLÁNAGA ÁLGGAHUVVON MAT GE DOAIBMABIJUID?**

- Maid instánssaiguin lea válđojuvvon oktavuoha: politijain, buohccibiillain, doaktáriin dahje earáiguin?
- Mat doaibmabijuid leat álggahuvvon?
- Válđdahala vejolaš plánejuvvon doaibmabijuid mat galget álggahuvvot sihkkarastin dihtii gillájeaddji
- Lea go mánáidsuodjalus ožžon dieđu jus mánát leat oasálaččat?
- Berre go rihkkui mearriduvvot oktavuoda-/galledangielddus?

4.7 VIHKKOJUVVON OLMMOŠ

Teaksta njuolggadusain

- Vuolggasadji lea ahte ii galgga dagahit iežas njunnálagaid vihkkuojuvvon olbmui.
- Jus son guhte lea vihkkuojuvvon, dattetge diehtá ahte son lea vihkkuojuvvon, de ášši fert eará instánsa giedahallat. Son guhte šaddá čuovvolit vihkkuojuvvon olbmo, ii galgga leat son guhte čuovvola rihkkuma gillán olbmo. Jus vihkkuojuvvon olmmoš lea bargi, de galgá son guhte čuovvola su gullat eará instánsii.

Jus vihkkuojuvvon olmmoš lea bargi, de galgá ášši giedahallojuvvo ná:

- Ovttasráđiid politijain mearrida bargoadi galgá go vihkkuojuvvon olbmo gaskaboddasaččat bidjat eret virggis.
- Bargosaji njuolggadusat galget oahpásmahttojuvvo vihkkuojuvvon olbmu (vaikke vel vurdojuvvo ge ahte vihkkuojuvvon olmmoš jo dovda daid njuolggadusaid, de dat galget geardduhuvvot sutnje).
- Diehtu galgá addojuvvo sutnje das lea go válđojuvvon oktavuoha politijain áššis.
- Jus son guhte lea vihkkuojuvvon háliida mitalit iežas veršuvnna, de ášši galgá lágiduvvot politijaa háldui.
- Jus son guhte lea vihkkuojuvvon almmatge ságastallamis addá dieđuid dáhpáhusa birra, de galgá sutnje fuomášuhttojuvvo ahte bargosajis ii leat jávohisvuodabággu das mii boahtá ovdan ságastallamis, ja ahte čállojuvvo referáhta mii lágiduvvo politijii.
- Referáhta galgá leat bealátkeahttá, eai ge das galgga leat du dulkomat.
- Sutnje guhte lea vihkkuojuvvon, galgá fállujuvvo vejolašvuoha beassat lohkat referáhta ja dan vuolláičállit.
- Referáhta ságastallamis lágiduvvo politijii.
- Jus lea ásahuvvon rihkkunjoavku dahje resursajoavku bargosadjái, de galgá ovddasvástideaddji jodiheaddji giedahallat ášši ovttasráđiid dainna joavkkuin.

Jus son guhte lea vihkkojuvvon ii leat bargi ja háliida ovdanbuktit iežas veršuvnna, de galgá ášši giedahallojuvvot ná:

- Jus son guhte lea vihkkojuvvon lea bargosaji olggobeallásaš olmmoš gii ii leat doaibmavádjit, de lágiduvvo ášši politiijii.
- Jus son lea doaibmavádjit, de galgá politiija, jus leš vejolaš, čadahit suinna vuosttamuš ságastallama.
- Jus son lea doaibmavádjit, ja addá dieđuid bargiide, de galgá ovddasvástideaddji jodiheaddji ovttas bargoguimmiin čadahit ságastallama vihkkojuvvon olbmui.
- Sutnje galgá dieđihuvvot ahte politiijain lea váldojuvvon oktavuoha áššis ja ahte bargosajis ii leat jávohisvuodábággu das mii boahtá ovdan ságastallamis.
- Don it galgga dutkagoahtit ášši, muhto giddet fuomášumi dasa maid vihkkojuvvon olmmoš háliida muitalit.
- Ságastallamis galggat čállit referáhta. Referáhta galgá leat bealátkeahtá eai ge das galgga leat du dulkomat. Čále sihke gažaldagaid ja vástádusaid. Ale jeara láidsteaddji gažaldagaid. Ovdamearka: Ale jeara gii/mii/gos-gažaldagaid, muhto dáhto su muitalit.
- Sutnje guhte lea vihkkojuvvon, galgá fállujuvvot vejolašvuoha beassat lohkat referáhta, oažžut dan lohkojuvvot alces jitnosit ja beassat dan vuolláičállit.
- Referáhta ságastallamis lágiduvvo politiijii.
- Jus lea ásahuvvon rihkkunjoavku/resursajoavku bargosadjái, de galgá ovddasvástideaddji jodiheaddji giedahallat ášši ovttasráđiid dainna joavkkuin.

Bargi gaskaboddasaš eretbidjan virggis

Suspenšuvdna dahje gaskaboddasaččat virggis eretbidjan galgá čadahuvvot go lea vihkun seksuála rihkkumis, vai lea vejolaš eastadit odđa rihkkumiid dasságo ášši lea čielgan. Bargi gaskaboddasaš eretváldin virggis berre mearriduvvot ovttasráđiid politiijain. Árvvoštallojuvvot berre mii váraid lea gillájeaddjái ja mo dutkan sáhtá váttásmahttojuvvot.

Suspenšuvdna mearkkaša dábálaččat ahte bargi gaskaboddasaččat biddjojuvvot eret virggis almmá dan haga ahte massá iežas virggi. Suspenšuvdnanjuolggadus geavaheapmi ákkastallojuvvot dárbbášlažžan dannego bargoaddi iežas suodjaleami geažil dárbbáša vuoigatvuođa dakkaviide bidjat bargi gaskaboddasaččat eret virggis.

Seksuála rihkkuma vihkun lea dákkár dili ovdamearka ahte soaitá leat dárbu váldit vihkkojuvvon bargi virggis eret vai lea vejolaš eastadit vearddaguid geardumis dahje hehttet su duodaštusaid bilideames.

Vuoddoeaktu váldit bargi gaskaboddasaččat eret virggis lea ahte bargi jáhku mielde lea sivalaš diliide maid boadus sáhtá leat virggi massin. Dasa lassin ferte bargi váldojuvvot eret virggis bargosaji dárbbuid geažil.

Suspenšuvdna sáhtá bistit dan botta go bargoaddi iská ášši vai oažžu čielga visogova das lea go vuoddu lihccut bargi virggis. Suspenšuvdna ii galgga dábálaččat bistit guhkit go golbma mánu, gč. Lága bargobirrasa, bargoáiggi ja virgesuodjalusa jna. birra (bargobiraslága). (bbl). §15-13 (1). Bargis gii lea gaskaboddasaččat váldojuvvon virggistis eret, lea ain vuoigatvuohta oažžut bálkká, jf. bbl. §15-13 (3).

Eaktu lihccut bargi virggis

Jus vihkkjuuvvon olmmoš gávnnavuvvo sivalažžan seksuála rihkkumiidda, de árvoštallojuvvon galgá go son lihccojuvvot virggis.

Bargoaddi sáhtta lihccut bargi ja gohččut su dalán guođđit virggi jus son lea sivalaš bahás geatnegasvuoda rihkkumii dahje bargošiehtadusa groavva rihkkumii, gč. bbl. §15-14.

Ovdalgo bargoaddi mearrida bargi lihccut, de galgá gažaldat digaštallojuvvot bargiin ja bargi luohttámušolbmui, muđuid go bargi dan ieš ii háliit.

Lihccun lea garrasat dávisteapmi go eretcealkin. Danne geavahuvvo lihccun dušše fal bálvalusfuollameahtunvuoda bahás dáhpáhusaid oktavuodas. Lága gáibádus lea ahte bargi lea "bargošiehtadusa rihkkun mearkkašahtti láchkai". Maid mearkkašahtti rihkkun siskkilda, lea dárbu mearridit konkrehta árvoštallama vuodul.

Gielddaid guovddášlihtu (KS) ovddeš bargonjuolggadusčoahkis (paragrafas 15) lei mearrádus maid ain lea vejolaš atnit láidesteadjin:
Váikkuhus – go bargi lihcohallá virggistis

Lihcohallama oktavuodas lea váldonjuolggadus ahte virgáduvvon olmmoš ii beasa joatkit virggis nu go vejolašvuohta lea eretcealkima oktavuodas. Dát gusto vaikke vel ain leat šiehtadallamat dahje go diggi ain lea giedahallamin ášši. Lihccun mielddisbuktá dasa lassin ahte bálkká máksin bissehuvvo ja ahte son celkojuvvo eret penšuvdnakássas. Lihccuma oktavuodas gustojit seamma formála gáibádusat go eretcealkima oktavuodas, gč. bbl. §15-14 (2). Geahča čuoggá12.4.

Lihccuma berre garvit go lea vejolaš geavahit eretcealkima mii ii vahágahte bargosaji dahje ii leat headuštussan bargosadjái.

Jus vihkkjuuvvon rihku lea doaibmavádjit olmmoš

Sutnje vejolaš čuovvumušat sáhttet leat sirdin, galledan- ja oktavuodagiielddus, háldogiddagas, háldogiddagasa lágan dillái lágideapmi. Jus vihkkjuuvvon olbmos/rihkus leat ráddjejuvvon doaibmannávccat, de berre sutnje fállujuvvot ahte son oažžu olbmo gii sáhtta leat su mielde ja su doarjut miehtá proseassa, vuosttamuš ságastallama rájes gitta dasságo dutkan lea loahpahuvvon.

5

VIHKKOJUVVON SEKSUÁLA RIHKKUMIID GIEDAHALLANVUOGIT

5

VIHKUN

5.1 MII LEA «VIHKUN»?

Teaksta njuolggadusain

Vihkuma vuodđun sáhtta ovdamearkka dihtii leat dat ahte don vávját rumašlaš mearkkaid dahje nuppástusaid olbmo láhttemis maid lea vejolaš dulkot mearkan dasa ahte son lea gillán seksuála rihkkuma. Eará ovdamearka lea dan dárkon ahte okta bargiin dahje eará olmmoš rihkku intimitehtarájá, dahje ahte sus lea seksualiserejuvvon láhttenvuohki mii orru leamen imaš. Vihkuma sáhtta bohciidit das go olmmoš muitala dahje geažida juoidá dan birra ahte rihkkun sáhtta leat dáhpáhuvvon.

DÁRKKISTANLISTU.

MEARKKAT DASA AHTE RUMAŠLAŠ JA/DAHJE SEKSUÁLA RIHKKUMAT SOITET LEAT DAHKKOJUVVON

Dán logahallamis leat dábálemos mearkkat das ahte olmmoš sáhtta leat gillán rihkkuma. Listu ii leat dievaslaš; muhtun dáhpáhusain sáhttet leat eará mearkkat, ja buot mearkkat eai dárbbas vuhttot. Dehálemos lea muitit ahte lea erenoamáš dehálaš dárkot olbmo jus su láhtten fáhkkestaga ja vuordemeahttumit orru leamen nuppástuvvan.

1) Nuppástuvvan láhtten

Rihkkumat sáhttat dagahit mánggalágan nuppástusaid olbmo láhttemii. Nuppástusat sáhttet vuhttot su sierastallamis, váttisvuodain beroštumi čohkket, doaimmahisvuodas, suhtus iežas dahje earáid vuostá. Fáhkkaš ja čilgemeahtun suhtiheapmi lagasolbmuid vuostá. Dávista eahpedábálaččat dábálaš dáhpáhusaide (smáhkki, jienaide, hájaide, lihkademiide.....)

2) Rumašlaš, somáhtalaš mearkkat

Oaive- ja čoavjebávččas, čavga deahkit, dávjá gužžoarrevuolši, nuoskivuohka guččain ja baikkain, oadđinváttisvuodas, čilgemeahtun geahppun, dávjjes deattánat, bátnemieskan, sáhppomat. Vejolaččat fuomášuvvon doavtteriskadallamis: Eahpelunddolaš ballu rumašlaš dahje gynekologalaš iskkadeamis, vaginála dahje anála tráuma, seksuálalaččat njoammu dávvdad.

3) Ballu dakkár olbmui ja arenain main son ovdal ii leat ballan

Jus olmmoš lea gillán rumašlaš dahje seksuála rihkkumiid, de son lea illá vuolgit gosage dahje dakkár sadjái mas rihkku lea. Ballu leat dihto olbmo lahka dahje gullat olbmuid dihto olbmo birra hállamin.

4) Badjelmearálaš seksualiserejuvvon láhtten

Jus olmmoš lea gillán seksuála rihkkumiid, de son sáhtta čájehit badjelmearálaš seksuála láhttema, dahje geavahit dakkár konkrehta sániid ja dajaldagaid mat eai soaba su ahká ja máhttodássái. Viggá geavvat nuppiid ala bákkolunddot vuogi mielde.

5) Regrešuvdna (mañásmannan)

Olmmoš manná mañás ovdáneami dáfus ja čájeha unnit iehčanasvuoda go ovdal: čorgatvuohka, adl-gálggat, guččadišgoahhtá, ii šat muitte sániid maid son muđuid lea máhttán, sáhtta vavddadišgoahhtit ge...

6) Deprešuvdna ja lossamielalašvuohka

”Mii Leifii šattai.....son ii moddjá šat, son orru leamen nu iluheapmi ja šlundi.”

Dát oanat dahje mearkkat eai dárbbáš leat rihkkunmearkkat. Mánggalágan sivat sáhttet leat earret eará láhttennuppástuvvami. Mearkkat rievddaldit olbmo agi ja sosiála- ja kultuvrralaš gullevašvuoda, fierpmádaga ja sihke psyhkalaš ja rumašlaš váikkuheami mielde. Mii fertet leat gierdavaččat ja astat dieđuid ohcat vai mii oažžut nu buriid dieđuid áššis go vejolaš dahje vai sáhttit oažžut eará čilgehusaid. Jus leat eahpádusas, de sáhtát gulaskuddat Veajuidahhtinbálvalusain ja ráđđádallat dan birra namatkeahhtá gean ge nama.

Vuođđuvuvon dáid gálduide: Håndbok - Utviklingshemmede, seksualitet og tiltak for å forebygge og varsle seksuelle overgrep, Fylkesmannen i Finnmark (2012), Seksuelle overgrep mod mennesker med handicap – gode råd om at se og forebygge overgrep, Socialt Udviklingscenter, SUS, København (2010) og The sexual abuse of young people with a disability or chronic health condition, Kaufman, M.; Canadian Paediatric Society (2011).

5.2

DIEDIHANBÁGGU

Teaksta njuolggadusain

Go vihkkojuvvo ahte seksuála rihkkun lea dáhpáhuvvon, de lea juohke bargis bággu ovttatmanu dieđihit ovddasvástideaddji jodiheaddjái.

Go vihkkojuvvon olmmoš lea jodiheaddji, de dieđihuvvo dan dási jodiheaddjái mii lea bajábealde su gii lea vihkkojuvvon.

Jus ii dieđihuvvo, de dat sáhtta dagahit ahte duodaštusat jávket, ođđa rihkkumiid várra lassána, gillájeddjiiid lohku lassána.

Ráנגgáštuslága §139 mielde lea olmmoš ráנגgáštusvuloš jus ii atte dakkár dieđuid politiijii mat sáhttet eastadit seksuála rihkkumiid. Dakkár diliin dus lea lohpi spiehkastit jávohisvuođabákkus. Dieđihanbággu gusto dalle ge go bargit vihkot ahte olbmot gillájit seksuála rihkkumiid bargosaji/organisašuvnna/gieldda olggobealde.

5.3

DÁBÁLAŠ ČAÐAHANVUOHKI

Teaksta njuolggadusain

Go seksuála riikkuma vihkumis lea sáhka, de galget buot áššáigullelaš áicamat čállojuvot dađistaga.

- Čále goas vihkugohtet ja mii dat lei (mii dáhpáhuvai)
 - beaivi
 - dárkonarena
 - gii lei das go áicojuvvui
 - dárkomiid dárkilis čilgehus
 - notáhta čálli namma
- Navdojuvvon rihkolažžii ii galgga muitaluvvot ahte son lea vihkkojuvvon amas son sáhttit duođastusaid bilidit.
- It galgga vihkuma diktit leat dušše fal iežat dieđus. Válde oktavuođa lagamus/ovddasvástideaddji jodiheddjiin, dahje jus lea dárbu (jus ovdamearkka dihtii dovddat ahte it vállojuvvo duođas), de dieđit njuolgga bajábeallásaš jodihandássái, dahje politiijii.
- Jus eai leat váhnemat/oapmahaččat vihkkojuvvon, de galgá jodiheddji eanaš dáhpáhusain fuolahit ahte sii ožžot dieđuid áššis, olbmo sávaldagaid ja dárbbu mielde, ja áinnas ge ovttasrádiid politiijain.
- Jeara rávvaga politiijas, gielddapsykologas, resursajoavkkuin, veajuidahhtinbálvalusas dahje eará áššáiguoskevaš instánsain.
- Go gillájeaddji ieš muitala, de su galgá ávžžuhit ja diktit muitalit almmá su stivrekeahttá ja bággekeahttá.
- Čále sánis sátnái mii muitaluvvo. Sáhtát jearrat goas manjimus riikkun dáhpáhuvai. Geavat rabas gažaldagaid! Čále nu dárkilat ja njuolga go vejolaš dan maid gillájeaddji dadjá.
- Daja ahte áiggut su veahkehit.
- Ale lohpit ahte it áiggo muitalit geasa ge.
- Joatkke čállima dađi mielde go dárkot gillájeaddji ja suinna hálat; čilge su mielladilálašvuođa dovddahemiid – ovdamearkka dihtii, dakkáriid go čieruma, suhtu ja mii boahťá ovdan su muitaleamis.

5.4

VIHKKOJUVVON OLMMOŠ

Teaksta njuolggadusain

- Vuolggasadjji lea ahte ii galgga dagahit iežas dakkár dillái ahte šaddá njunnálagaid vihkkojuvvon olbmui.
- Jus son guhte lea vihkkojuvvon, dattetge diehtá ahte son lea vihkkojuvvon, de ášši ferte eará instánsa giedahallat. Son guhte sáhtttá šaddat vihkkojuvvon olbmo čuovvoleaddjin, ii galgga leat son guhte čuovvola su guhte lea gillán rihkkuma. Son guhte čuovvola rihkkujuvvon olbmo, ferte gullat eará instánsii go dan instánsii mas vihkkojuvvon olmmoš lea bargi.

Jus vihkkojuvvon olmmoš lea bargi, de galgá ášši giedahallojuvvot ná:

- Ovttrasáđiid politiijain mearrida bargoadi galgá go vihkkojuvvon olbmo gaskaboddasaččat bidjat eret virggis.
- Bargosaji njuolggadusat galget oahpásmahttojuvvot vihkkojuvvon olbmui (vaikke vel vurdojuvvo ge ahte vihkkojuvvon olmmoš jo dovda daid njuolggadusaid, de dat galget geardduhuvvot sutnje).
- Vihkkojuvvon olmmoš galgá beassat diehtit ahte áššis lea váldojuvvon oktavuoha politiijain.
- Jus son guhte lea vihkkojuvvon háliida mitalit iežas veršuvnna, de ášši galgá lágiduvvo politiijii.
- Jus son guhte lea vihkkojuvvon almmatge ságastallamis addá dieđuid dáhpáhusa birra, de galgá sutnje fuomášuhttojuvvo ahte bargosajis ii leat jávohisvuodabággu das mii boahhtá ovdan ságastallamis, ja ahte čállojuvvo referáhta mii lágiduvvo politiijii.
- Referáhta galgá leat bealátkeahttá, eai ge das galgga leat du dulkomat.
- Sutnje guhte lea vihkkojuvvon, galgá fállujuvvot vejolašvuhta beassat lohkat referáhta, oažžut dan lohkojuvvot alces jitnosit ja beassat dan vuolláičállit.
- Referáhta ságastallamis lágiduvvo politiijii.
- Jus lea ásahuvvon rihkkunjoavku/resursajoavku bargosadjái, de galgá ovddasvástideaddji jođiheaddji giedahallat ášši ovttrasáđiid dainna joavkkuin.

Jus son guhte lea vihkkojuvvon ii leat bargi ja háliida ovddidit iežas veršuvnna, de galgá ášši giedahallojuvvot ná:

- Jus son guhte lea vihkkojuvvon lea bargosaji olggobeallásaš olmmoš gii ii leat doaibmavádjit, de lágiduvvo ášši politiijii.
- Jus son lea doaibmavádjit, de galgá politiija, jus leš vejolaš, čadahit sinna vuosttamuš ságastallama.
- Jus son lea doaibmavádjit, ja addá dieđuid bargiide, de galgá ovddasvástideaddji jođiheaddji ovttas bargoguimmiin čadahit ságastallama vihkkojuvvon olbmui.

- Sutnje galgá dieđihuvvot ahte politiijain lea váldojuvvon oktavuoha áššis ja ahte bargosajis ii leat jávohisvuođabágggu das mii bohtá ovdan ságastallamis.
- Don it galgga dutkagoahtit ášši, muhto giddet fuomášumi dasa maid vihkkojuvvon olmmoš háliida muitalit.
- Ságastallamis galgga čállit referáhta. Referáhta galgá leat bealátkeahtá eai ge das galgga leat du dulkomat. Čále sihke gažaldagaid ja vástádusaid. Ale jeara láidsteaddji gažaldagaid.
- Sutnje guhte lea vihkkojuvvon, galgá fállujuvot vejolašvuohta beassat lohkat referáhta, oažžut dan lohkojuvvon alces jtnosit ja beassat dan vuolláičállit.
- Referáhta ságastallamis lágiduvvo politiijii.
- Jus lea ásahuvvon rihkkunjoavku/resursajoavku bargosadjái, de galgá ovddasvástideaddji jodiheaddji giedahallat ášši ovttasráđiid dainna joavkkuin.

Vejolaš čuovvumušat rihkkui sorjájit das, mii "rollaid" sus lea:

Doaibmavádjit olmmoš: Sirdin, galledangiiddus, háldogiddagas, háldogiddagasa lágán dillái lágideapmi. Jus vihkkojuvvon olbmós/rihkus leat ráddjejuvvon doaibmannávccat, de berre sutnje fállujuvvon ahte son oažžu olbmo gii sáhtá leat su mielde ja su doarjut miehtá proseassa, vuosttamuš ságastallama rájes gitta dasságo dutkan lea loahpahuvon.

Bargi: Suspenšuvdna, sirdin eará bargui, galledan- ja oktavuodagiiddus, háldogiddagas, lihccun virggis, eretcealkin virggis

Jodiheaddji: Suspenšuvdna, sirdin vuolit dássái, sirdin eará bargui, galledan- ja oktavuodagiiddus, háldogiddagas, lihccun virggis, eretcealkin virggis

5.5

DIEDIHEAPMI OAPMAHAČČAIDE

Teaksta njuolggadusain

Čielggat suinna guhte lea vihkuma mielde gillán rihkkuma háliida go son dahje mo son háliida ahte oapmahaččat galget oažžut dieđuid áššis. Eanaš dáhpáhusain lea lunddolaš ahte oapmahaččat ožžot dieđuid. Dakkár áššiin main muhtun olmmoš gillájeaddji bearrašis sáhtá leat vihkkojuvvon, addojuvvojit dieđut oapmahaččaide manjágo ášši lea čielggaduvvon politiijain. Geahča bagadusas mas leat eanet dieđut miehtangelbbolašvuođa birra.

Vuolggasadjii lea ahte buot rávesolbmui lea gelbbolašvuohta ieža dahkat dieđuid vuodul válljemiid mat gusket sin sihkarvuhtii ja dasa mo sii válljejit eallit iežaset eallima. Miehtangelbbolašvuohta lea guovdilis gažaldat buot áššiin main lea sáhka rihkkumis.

Buot doaibmabijut mat álggahuvvojit fertejit vuhtii váldit olbmo návccaid válljet mo olmmoš háliida eallit ja maid váráid vuložin son háliida leat. Miehtangelbbolašvuoda fágalaš árvvoštallan berre dahkkojuvvon nu johtilit go jo vejolaš. Vejolaš lea váldit oktavuoda Veajuidahttinbálvalusain ja dáhttut sis veahki čadahit fágalaš árvvoštallama.

Dat galgá siskkildit olbmo návccaid:

- áddet mat čuovvumušaid sáhttet leat dan dilis mas son lea
- ieš mearridit daguidis nu ahte rihkkunvárra unnu
- ieš nu bures go lea vejolaš searvat prosessii mas vejolaš doaibmabijut mearriduvvojit
- áddet dieđuid mat leat áššáigullevaččat daidda mearrádusaide mat dahkkojuvvojit
- dovddahit iežas mearrádusa (jogo hállamiin, mearkagiela geavahemiin, earalágan veahkkegulahallamiin, lihkestagain, geahčastagain jna.)

Miehtangelbbolašvuolta sorjá áiggis ja dilálašvuodas. Dat mearkkaša ahte olmmoš nákke dahkat muhtun mearrádusaid, muhto ii eará mearrádusaid, dihto áigemuttus. Miehtangelbbolašvuolta sáhttá nuppástuvvat áiggi mielde.

Dán lea dárbu árvvoštallat ovdalgo mearriduvvo goas ja mo oapmahaččat galget oažžut dieđuid ja galget go oppanassiige oažžut dieđuid.

Dán proseassas oapmahaččaid rolla dehálašvuolta ii galgga unniduvvot. Oapmahaččat sáhttet leat mearehis buorin doarjjan gillájeaddjái vejolaš medisiinnalaš iskkadallamiin, politiija/Mánáidviesu dutkamiin ja anjke dáhpáhusaid seatnadeamis.

Dan muddui go lea vejolaš, ja go soahpá gillájeaddjái, de berrejit oapmahaččat/hovdejeaddji beassat leat mielde proseassain main mearriduvvo mat doaibmabijut galget álggahuvvot.

Siva manne válljejuvvo dáhttut (dahje ii válljejuvvo dáhttut) oapmahaččaid leat mielde, ferte ášši oktiiheiveheadji duođaštit.

Lagamus oapmahaččat

Son lea dat olmmoš gean divššohas dieđiha iežas lagamus oapmahaččan. Jus son ii sáhte dovddahit dan, de dat olmmoš lea son geas lea eanemus bissovaš ja oktilis oktavuolta divššohasain, dán vuorroortnega mielde:

náittosguoibmi, registrerejuvvon guoibmi, olbmot geat ellet náittosdili sullasaš dahje guoibmevuoda sullasaš ovttasorundilis divššohasain, ollesahkásaš mánát, váhnemat dahje earát gain lea váhnenovddasvástáduš, ollesahkásaš oappát ja vieljat, áhkut ja ádját, eará bearašlahtut gain lea lagas oktavuolta divššohasain ja hovdejeddjiin.

Oapmahaččaid vuoigatvuolta oažžut dieđuid

Divššohas- ja geavaheadjivuoigatvuodálága vuodul lea oapmahaččain vuoigatvuolta oažžut dieđuid go doaibmavádjit divššohas ii nákke fuolahit iežas beroštumiid.

Olbmo oapmahaččaid vuoigatvuolta oažžut dieđuid ii leat doarvái čielggas. Gielddaid geatnegasvuolta addit dieđuid oapmahaččaide ii leat doarvái bures mearriduvvon lágain.

Jus olmui lea nammaduvvon hovdejeaddji dakkár mandáhtain mii guoská persuvnnalaš áššiide, de lea sus mandáhta vuodul vuoigatvuolta oažžut dieđuid.

5.6 ÁIMMAHUŠŠAN

Ovddasvástideaddji jodiheadjjs lea ovddasvástádus das ahte gillájeaddji áimmahuššojuvvo ja ahte su dilli čuovvoluvvo váidaluvvoš dal ášši vai ii.

Atte dieđuid sidjiide geat daid dárbbasit áimmahuššan dihtii olbmo.

Ovddasvástideaddji jodiheadjji galgá nu johtilit go lea vejolaš digaštallat áššáskuhtineiseválddiin berre go mearriduvvot galledan- ja oktavuodagielddus dan boddii go ášši dutkojuvvo.

Gillájeaddjjs/oapmahaččain lea maid vuoigatvuohta oažžut veahkkeadvokáhta.

Jus vihkkojuvvon olmmoš lea eará doaibmavádjit olmmoš, de galgá bargosadji maiddái árvvoštallat galgá go bargosadji áimmahuššat ja čuovvolit dán ge olbmo.

5.7 GO LEAT EAHPÁDUSAT GIEĐAHALLAMA HÁRRÁI

Teaksta njuolggadusain

Jus lea eahpádus das mo vihkuma seksuála riikkumiid hárrái lea dárbu giedahallat, de galgá bargosaji jodiheadjji/beaivválaš jodiheadjji, ovttrasráđiid bajimus jodihangottiin, gulaskuddat politiijain/Stáhta mánáidviesuin mo bargosadji berre ášši giedahallat. Singuin lea vejolaš digaštallat ášši muitalkeahttá daid olbmuid namaid geaidda ášši navdojuvvo guoskat.

Jus dan olbmoss gii ovddimusat galggašii giedahallat ášši, lea lagas gaskavuolta vihkkojuvvon olbmui, de ferte eará jodiheadjji váldit badjelassas ovddasvástádusa ášši viidásat giedahallamis. Dárbu lea álo árvvoštallat iežas bealátkeahttáivuoda.

5.8 MUITTE

Teaksta njuolggadusain

Go vigut ahte riikkun lea dáhpuhuvvan, de dus lea alddát ovddasvástádus dan dieđihit viidáseappot muhtumii gii čuovvola ášši albma láhkai.

Jus son geasa álggos dieđihat, ii váldde vihkuma doarvái duođas, de dus lea ovddasvástádus lágidit ášši viidáseappot eará jodihandássái dahje njuolga politiijii.

Jus ovddasvástideaddji jodiheadjji ii leat barggus dahje jus vihkkojuvvo ahte son lea oasálaš áššái, de galgá ášši giedahallan loktejuvvo bajit jodihandássái.

Bargosajjs lea ovddasvástádus áimmahuššat buohkaid geaidda ášši guoská, sihke bargiid ja earáid.

Sierra olbmot berrejit oažžut ovddasvástádusa áimmahuššat guđege áššeosálaččaid.

Dárbu lea bissut iežas ovddasvástádussuorggi rájaid siskobealde.

Bargiin lea sihke jávohisvuodabággu ja dieđihanbággu.

Ášši dievas giedahallan galgá duođastuvvot čálalaččat miehtá ášši giedahallama.

6

ČUOVVOLEAPMI

Vuosttas gieđahallan mearkkaša ollu dasa man bures lea vejolaš fuolahit olbmo sihkarvuoda ja duhtadit su suodjalusdárbbuid. Buot dákkár áššit, beroškeahtá dan gieđahallamis, galget dattetge čuovvovuvot.

6.1

VEJOLAŠ OVTTASBARGOGUOIMMIT PROSEASSAS

Teaksta njuolggadusain

Árvvoštala mat lágidemiid gáibiduvvojit ja mat ovttasbargoguimmiid berrejit leat mielde proseassas.

Áššáigullelaš ovttasbargoguimmit sáhttet earret eará leat:

- Dearvasvuodadoaimmahagaid veajuidahhtinbálvalus
- Politijja
- Stáhta mánáidviessu regiuvnnas/fylkkas
- Veagalvoldjuvvon olbmuid vuostáiváldin
- Gielddapsykologa/gielddadoavttir
- Vejolaš lea maidái searvadit gillájeaddji olbmo fástadoaktára, vejolaččat ovttasráđiid gillájeaddjiin ja/ dahje gillájeaddji olbmo oapmahaččaiguin ja hovdejeaddjiin.
- Psyhkalaš dearvasvuodasuodjalus
- Fylkka dahje gieldda rihkkunjoavku
- Heahteguovddáš
- Dearvasvuodadivššár
- Eará ovttasbargoguimmit geain lea erenoamáš gelbbolašvuohta

Go iešguđet riikaosiin lea sihke iešguđetlágan organiseren ja gelbbolašvuohta, de lea dehálaš ahte dat dieđut mat leat njuolggadusaid 3. oasis, «Gulahallit», leat ođasmahttojuvvon dan várás mii lea áigegeuvdileamos dán bargosadjái.

Jus gielddas lea rihkkunjoavku, de galgá dallánaga váldjuvot oktavuoha dainna joavkkuin.

Jodiheaddji ferte mearridit mat lágidemiid gáibiduvvojit ja mat ovttasbargoguimmiid berrejit leat mielde proseassas.

Jodiheaddjis lea ovddasvástáduš:

- Čohkket vuosttamuš dieđuid ja gávnnahit mat leat duodat
- fuomášit vára, ja jávkadit dahje geahpedit vára
- nammadit ášši oktiordnejeaddji (sáhtta leat eará instánssa olmmoš, omd. politijas) dasságo strategijjačoahkkin lea dollojuvvon

6

Go iešguđet riikaosiin lea sihke iešguđetlágan organiseren ja gelbbolašvuhta, de lea dehálaš ahte dat dieđut mat leat njuolggadusaid 3. oasis, «Gulahallit», leat ođasmahttojuvvon dán várás mii lea áigegeovdileamos dán bargosadjái.

Bargojoavku ii dieđe ahte lea dikšunfálaldat mii lea erenoamážit heivehuvvon doaibmavádjit olbmuide geat leat gillán rihkkuma. Danne ferte gielda oahpásmuvvat báikkálaš veahkkevuogádagain. Dát livččii rihkkunjoavkku lunddolaš doaibmamuš nu ahte jus heahtedilli deaivida, de diehtá gosa lea vejolaš olbmuid dallánaga lágídit.

6.2

STRATEGALAŠ DIGAŠTALLAMAT DAHJE STRATEGIJAČOAHKKIN

Teaksta njuolggadusain

Nammat áššái oktiordnejeaddji.

Árvvoštala rihkkumiid geardunvára, ja ráhkat gaskaboddasaš plána das mo galggašii buoremusat suodjalit su gii lea gillán rihkkuma dahje su gii sáhhtá šaddat gillát rihkkuma.

Šiehtat čuovolanplána.

Álggus politijja ja lagamus jodiheaddji oktiordnejit ášši. Dasto čoahkkanit áššeosehasat, omd. rihkkunjoavku, gillájeaddji ja oapmahaččat/hovdejeaddji.

Go gielda ja/dahje organisašuvdna leat čohkken áššeosálaččaid, de dollojuvvo strategijačoahkkin. (Jus lea hoahppu juodá dahkat áššis, de lea vejolaš čadahit strategijadigaštallama telefuvdnakonferánssa bokte).

Gii galgá leat mielde strategijačoahkkimis?

Strategijačoahkkima oasseváldit berrejit ráddjejuvot olbmuide geat fertejit oážžut dieđuid ášši birra ja geat sáhhtet leat veahkkin mielde mearridanproseassas. Sii fertejit leat bargit geat ožžot rolla rihkkuma čuovvovaš siskkobeallásaš dutkamis, dahje vára gávnahanbarggus, dahje geat galget álggahit doaibmabijuid rihkolačča várás. Sii fertejit leat ožžon doarvái mandáhtaválddi iežaset organisašuvnnas dahkat mearrádusaid strategijačoahkkimis iežaset organisašuvnna rolla mielde ja daid resurssaid mielde maid organisašuvdna sáhhtá ja áigu geavahit. Sis ferte maid leat mandáhta dahkat mearrádusaid gillájeaddji suodjalanplána hárrái.

ULBMIL STRATEGIJAČOAHKKIMIIN/STRATEGIJADIGAŠTLLAMIIN:

- soahpat gii dahká maid ja goas
- gávnnahit mii váraid lea gillájeaddjái ja earáide
- duhtadit gillájeaddji ovddimus dárbbuid
- čohkket dieđuid das mii lea dáhpáhuvvon

Digaštallan/čoahkkin berre dán dahkat:

- guldalit ja vuhtii váldit gillájeaddji sávaldagaid
- nammadit áššái oktiordnejeaddji
- soahpat das galgá go čađahuvvot siskkáldas guorahallan, politiijadutkamii lassin, mo guorahallan galgá čađahuvvot ja gii dan galgá čađahit. Siskkáldas guorahallan galgá čuvget leat go – ja mo leat – siskkáldas bargovuogit funet doaibman ii ge dat guorahallan galgga seaguhuvvot politiija dutkamiin!
- čađahit várraárvoštallama
- ráhkadit gaskaboddasaš várraplána
- duođaštit buot mearrádusaid vuđolaččat ja dieđuid vuđuđ
- duođaštit mat dieđuid leat addojuvvon geasa
- soahpat plána siskkáldas guorahallama várás, ja das galget leat áigemearit ge
- soahpat gulahallanstrategiija
- árvoštallat ášši guoskat mánáide ja galgá go mánáidsuodjalus oažžut dieđu
- ráddjet geasa galget dieđut addojuvvot ja man birra
- áimmahuššat dieđiheadjji

Strategiijačoahkkin berre dollojuvvot ovdalge siskkáldas guorahallan álggahuvvo. Spiehkastat lea politiija dutkan mii muhtumin ferte čađahuvvot go lea sáhka duođaštusaid čohkkemis. Organisašuvnna EAI galgga čađahit siskkáldas guorahallama OVDALGO strategiijačoahkkin lea dollojuvvon ja ášši oasálaččat leat dahkan mearrádusaid.

Mearrádus dieđihit vejolaš rihkkui ahte dutkan lea álggahuvvon, galgá dahkkojuvvot ovttasráđiid politiijain. Dán mearrádusa lea dárbu vihkkedallat dáhpedorpmálaš čuovvumušaid vára ektui, ovdamearkka dihtii dan vára ektui ahte rihkku sáhhtá jávkadit vuohtáldagaid, sihkkut elektruvnnaš vuohtáldagaid (SMS, MMS, Face Book, chat jna.), mávssahit gillájeaddjái dahje dieđiheadjái, dahje ohpit čađahit rihkkuma.

Jus rihkku maid lea doaibmavádjit, de lea dárbu gávnnahit mo su dárbbuid lea vejolaš duhtadit dan botta go dutkan ja siskkáldas guorahallan čađahuvvojit. Jus rihkkus lea ráddjejuvvon miehtangelbbolašvuohta, de berre nammaduvvot olmmoš gean bargu lea fuolahit su beroštumiid dásságo ášši lea loahpahuvvon, jogo riektivuogádagas dahje muđuid.

ČUOVVOVAŠ ČOAHKKIMAT, ÁŠŠI VIIDÁSAT GIEĐAHALLAN

Gillájeaddji áimmahuššan ja vejolaš vára árvoštallamat/vejolaš vára eastadanplánat fertejit árvoštallojuvvot oktilaččat. Fuolat ahte buot organisašuvnnaid ovdasteaddjit galget vuoruhit barggu áššiin dásságo dat lea loahpahuvvon. Oapmahaččat dahje hovdejeaddji sáhhtet searvat jus gillájeaddji ieš dan háliida, muhto dát ferte čielggaduvvot čoahkkima ovdal.

ULBMIL DÁID ČOAHKKIMIIGUIN

- Árvvoštala dieđuid mat leat boahtán ovdan strategiijačoahkkima maŋŋá
- Árvvoštala maid doaimbajuid lea dárbu mearridit maŋimus dieđuid vuodul
- Jus čuoččhusat EAI leat duodaštuvvon, de ráhkat plána viidásat bargui
- Jus čuoččhusat eai vuos leat čielggaduvvon, de ráhkat doaimbaplána bargui ovddos guvlui
- Árvvoštala ášši juridihkalaš čuovvumušaid
- Daga mearrádusa dan ektui man stuorra várra lea aiddo dál, ja man stuorra várat vurdojuvvojit leat boahtteáiggi.
- Ráhkat odđa plána gillájeaddji/gillájeddjiid suodjaleami várás.
- Šiehtat mo suodjalanplána galgá čuovvoluvvot ja árvvoštallojuvvo
- Mearrit daid doaimbajuid mat galget álggahuvvot jus čuoččhusat eai doala deaivása, muhto eahpiduvvo ahte bálvalusaid kvalitehta ii leat vel doarvái buorre
- Árvvoštala eará doaimbajuid go ránggáštusrievttálaš doaimbajuid; vaikke vel ii leat vuoddu čuovvolit ášši viidáseappot rievttálaččat, de dat ii mearkkaš ahte ii leat dárbu árvvoštallat lea go vuoddu čuovvolit ášši, ovdamearkka dihtii organisašuvvna bargiidnjuolggadusaid vuodul. Ášši ránggáštusrievttálaš vuoddu sáhtta maid nupástuvvat maŋŋil.
- Árvvoštala ášši mohkkáivuoda
- Galle organisašuvvna leat dahje berrejit leat mielde dás?
- Árvvoštala man duodalaččat čuoččhusat leat

Rávvgiid mielde berrejit čoahkkimat dollojuvvo guovtti oasis:

Oassi 1: mas fágaolbmot ja bargit árvvoštallet ášši ja ráhkadit plánaárvalusaid

Oassi 2: mas gillájeaddji ieš, (ja/dahje oapmahaččat ja hovdejeaddji) servet viidásat plánaid mearrideapmái. Áššelistu berre leat nu válmmaštuvvon ahte gillájeaddji aktiivvalaččat sáhtta oassálastit dán čoahkkinoasis.

Dárbu lea miehtá proseassa jeavddalaččat gulaskuddat gillájeddjiin maid son oaivvilda das mo ášši ain giedahallojuvvo. Oktiiordnejeaddji galgá fuolahit ahte gillájeaddji lea duhtavaš doaimbajuiiguin mat álggahuvvojit, ja ahte son dovdá iežas leat oadjebas.

6.3

SISKKÁLDAS ÁRVVOŠTALLAN

Teaksta njuolggadusain

Árvvoštala mo njuolggadusat leat giedahallojuvvon.

Árvvoštala mo giedahallanvuogit leat hálddašuvvon dakkár siskkáldas guorahallamiin ja árvvoštallamiin mat čájehit dam mii lea dáhpuhuvvan áššis.

SISKKÁLDAS GUORAHALLAMA OVDDASVÁSTIDEADDJI

Áššeosehasaid čoahkkimis mearriduvvo geas galgá leat ovddasvástádus organisašuvnna siskkáldas guorahallamis. Dan olbmo bealátkeahhtáivuohka galgá árvvoštallojuvvot, ja sus galgá leat lagas ovttasbargu politijain/ ja politija rávve ja bagada su.

Son ii sáhte leat rihkolažžan čuoččuhuvvon olbmo linnjájodiheddji, dahje bargat seamma sajis/ ossodagas/ovttadagas go son.

Jus lea sáhka ránggáštusčuovvolemis, de politijas lea álo jodihandoaibma áššis.

Árvvoštala oktilaččat dan olbmo sihkarvuoda guhte čadaha siskkáldas guorahallama.

SISKKÁLDAS GUORAHALLAMA ÁIGEMARIT:

Guorahallan berre loahpahuvvot 20 beaivvis strategiijačoahkkima maŋŋá, muhto ii galgga goasge šaddat vuostálagaid rihkkuma dutkamiin.

SISKKÁLDAS GUORAHALLAMA RAPORTA:

Raporttas berrejit dieđut gillájeaddji, rihku ja earáid birra ráddjejuvvot unnimus mearrái.

Raportta berre leat vejolaš addit olbmuid dahje organisašuvnnaide geat dárbbasit dieđuid vai sáhttet suodjalit gillájeaddji.

Raporta lea dan plána odđa árvvoštallama vuoddu man mielde rihku galgá suodjaluvvot ja man mielde doaibmajut su várás galget álggahuvvot, jus rihkun lea duodaštuvvon.

6.4

VIIDÁSAT SUODJALEAPMI

Teaksta njuolggadusain

Árvvoštala oktilaččat man stuorra riska lea dasa ahte rihkkumat ohpit sáhttet dáhpáhuvvat ja mo rihkkuma gillájeaddji, dahje vejolaš gillájeaddji, buoremusat sáhtta áimmahuššojuvvot.

Viidásat suodjaleami plána berre leat bures fuolahuvvon strategiijačoahkkimiid ja čuovvovaš čoahkkimiid doallamiin. Dás lea dieđusge dehálaš ahte bargojuvvo systemáhtalačč váravejolašvuodaid gávnnaheamiin ja várraplánaid ráhkademiin.

Nu go ášši buot eará proseassain ge lea hui dehálaš aht buot dieđut, plánat ja mearrádusat vuđolaččat duodaštuvvojit ja ahte duodaštusat vurkejuvvojit sihkaris sadjai.

6.5

ÁŠŠI LOAHPAHEAPMI, OAHPU JA RÁVVAGIID JUOHKIN

Teaksta njuolggadusain

Čále loahpparaportta.

Árvvoštala dađistaga miehtá giedahallama dan nana ja heajos beliid.

Mearrit galget go proseassa vásáhusain leat váikkuhusat dasa mo Njuolggadusat geavahuvvojit, siskkáldas oahpahussii Njuolggadusaid birra dahje Njuolggadusaid čálalaš aiddostahttimiidda.

Mearrit galgá go ášši dieđihuvvot bearráigeahččanorgánaide.

ÁŠŠI OKTIORDNEJEADDJI BERRE FUOLAHIT:

- ahte buot doaibmabijut leat čađahuvvon dahje álggahuvvon
- ahte buot duodašteapmi lea čađahuvvon ja loahpahuvvon
- ahte gillájeaddjái (dahje su ovddasteaddjái) lea dieđihuvvon ášši boadus ja ahte ášši lea loahpahuvvon
- ahte gillájeaddji oažžu beassá dovddahit mo son lea vásihan dán proseassa čađaheami
- ahte gillájeaddji (dahje su ovddasteaddji) diehtá geainna son galgá váldit oktavuoda jus son ballagoahtá ođđa rihkkumiid gillámis
- ahte buot áššeosálaččat dihtet maid sii galget dahkat jus ohpit bohciida rihkkumiid várra
- jus rihkkun lea duodaštuvvon ja rihkku lea dubmehallan; ahte Dearvasvuoda bearráigeahčču oažžu dieđu jus dán olbmos lea vuoigatvuohta bargat dearvasvuodabargin
- ahte dieđiheadjji oažžu dieđu das ahte ášši lea loahpahuvvon
- ahte áššái guoski organisašuvnnat ožžot dieđu das ahte ášši lea loahpahuvvon

VEJOLAŠ ČUOVVUMUŠAT ÁŠŠI ČAĐAHANBARGGUID ÁRVVOŠTALLAMIS:

- Organisatuvrralaš doaibmabijuid álggaheapmi bargiid várás; lohku, bargiid háhkan, organisatuvrralaš njuolggadusat, giedahallanvuogit, dieđiheami giedahallanvuogit, bargoduogáš, oahpahus ja kultuvra bargosajis. Árvvoštallan sáhtta mielddisbuktit ahte oahpahasdoaimmat bargiid várás nuppástahttojuvvojit.
- Buoridit vugiid gozihit váráid ja bálvalusaid kvalitehta
- Eará organisašuvnnat, ovdamearkka dihtii Fylkkamánneámmát, sáhttet gohččut organisašuvnna buoridit iežas giedahallanvugiid

- Dan gieldda dingonovttadat masa gillájeaddji gullá, sáhtttá dáhttut ahte bálvalusfállan ja várraárvvoštallamat buoriduvvojit, dahje sáhtttá bahámus dáhpáhusas vel eretcealkit ge šiehtadusa
- Erenoamáš bahás dáhpáhusain sáhtttá ovddasvástideaddji jodiheadji vel šaddat ránggáštusvuložin jus lea vejolaš duođaštit ahte su dohkemeahttun doaibma jodiheadjin lea dagahan láchkarihkumiid
- Fágaolbmot galget addit dieđu virggi ehtalaš lávdegoddái ja fylkka Dearvasvuodabearráigehččui, jus áššis celkojuvvo duopmu, dahje jus leat eará garra ákkat dasa ahte dát orgánat galget árvvoštallat dán olbmo fágalaš doaibmanlobi.

Eanet dieđuid, fágalaš artihkkaliid,
oahpponeavvuid evttohusaid jna.
gávnnat dás:

vernmotovergrep.no

Mánáid-, nuoraid- ja
bearašdirektoráhta

Ovddasvástideaddji almmuheaddji:
Mánáid-, nuoraid- ja
bearašdirektoráhta

Gráfalaš hábmen: Tibe T Reklamebyrå

POASTAČUJUJUS:
Poastaboksa 2233,
3103 Tønsberg

Telefonguovddáš: 466 15 000

